

بررسی و نقد اصول سیاست خارجی دولت هفتم و هشتم بر توسعه و نظام بین‌الملل

پیمان آل آقا^۱

سجاد جوانمرد^۲

چکیده:

با وجود رهیافت‌های متفاوتی که برای مطالعه سیاست خارجی وجود دارد، به نظر می‌رسد نمی‌توان سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران را با این رهیافت‌ها منطبق دید و مطالعه سیاست خارجی ایران اسلامی بوسیله یکی از رهیافت‌های موجود (آرمان‌گرایی، واقع‌گرایی و رفتارگرایی) سودمند نخواهد بود. بنابراین نگارنده برای بررسی سیاست خارجی سید محمدخاتمی و مقایسه آن با سیاست خارجی دکتر احمدی نژاد بر روی تأثیرات عوامل منطقه‌ای، داخلی، بین‌المللی و ریشه‌های فکری و خلیات دولتمردان، تأکید می‌کند و سیاست خارجی دولت اصلاحات با دولت اصولگرایی عدالت محور را در زمینه عوامل مطرح شده قابل مقایسه می‌داند. همین تفاوت‌های شکلی نیز تحت تأثیر عوامل بین‌المللی، منطقه‌ای، داخلی و ذهنیات دولت مردان ایجاد شده است. اما بطور کلی نقش و تأثیر فضای فکری و ریشه‌های ذهنی حاکم بر دولت مردان ایرانی بسیار بیشتر از عوامل دیگر است. بنابراین نمی‌توان اینگونه نتیجه گرفت که یقیناً اگر آقایان خاتمی و احمدی نژاد به جای یکدیگر رئیس جمهور می‌شدند، دقیقاً همان تصمیم را می‌گرفتند که اکنون گرفته‌اند.

واژگان کلیدی: محمد خاتمی، توسعه سیاسی، تنش زدایی، گفتگوی تمدن‌ها، نظام بین‌الملل

^۱ - کارشناسی ارشد، علوم سیاسی، گروه علوم سیاسی، دانشگاه شهید بهشتی تهران، تهران، ایران: نویسنده مسئول
peyman59abc@gmail.com

^۲ - کارشناسی ارشد، روابط بین‌الملل، دانشگاه رازی کرمانشاه، کرمانشاه، ایران
Javanmar.ravabet@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۴/۱۹ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۵/۱۵

۱- مقدمه و بیان مساله

سیاست خارجی ایران در دوره ریاست جمهوری محمد خاتمی مبتنی بر تنش‌زدایی و طرح گفتگو و مذاکره در چارچوب نظام بین‌المللی در راستای تحقق صلح پایدار جهانی است. بر این اساس، سیاست توسل به زور در حل مسایل بین‌المللی جای خود را به توسل به شیوه‌های مسالمت-آمیز از طریق گفتگوهای دوجانبه و چندجانبه می‌دهد. (سلیمانی، ۱۳۸۸: ۲۰) بر این اساس، نام‌گذاری سال ۲۰۰۱ از سوی سازمان ملل به عنوان سال گفتگوی تمدن‌ها را می‌توان نتیجه اعتماد سازی در سیاست خارجی ایران در عرصه جهانی و بین‌المللی دانست که در این برهه تاریخی اسباب مفاهمه و گفتگو در سطح نظام بین‌المللی را بیش از پیش هموار می‌ساخت.

نقش جمهوری اسلامی ایران در روابط بین‌الملل را به عنوان بازیگری منادی صلح و گفتگو تغییر داد؛ تا جایی که در این برهه تاریخی، جمهوری اسلامی ایران به واسطه طرح شعارهای صلح طلب در قالب گفتگوی تمدن‌ها، نقش موثری در شکل‌گیری ائتلاف جهانی علیه خشونت و افراطی‌گری و تثبیت مولفه‌های دموکراسی خواهی چون آزادی بیان و عقیده در راستای تقریب دولت‌ها و ملت‌ها با یکدیگر داشته است که زمینه صلح پایدار جهانی را در نظام بین‌المللی هموار نموده است. رویکرد مزبور، برای نخستین بار به فرآیند جهانی شدن و الزامات حاکم بر آن در نظام جمهوری اسلامی ایران انجامید که الگوها و قواعد نظام بین‌الملل را در راستای گفتگوی بین‌الذنهانی و پذیرش پلورالیسم فرهنگی متأثر می‌ساخت.^۱

سطح جهانی نیز با ارائه طرح گفتگوی تمدن‌ها و تقریب افکار و مذاهب و فرهنگ‌ها، منادی آزادی بشر از حصار عقیده و دگماتیسم و رد افراطی‌گری و خشونت و تروریسم در سطح نظام بین‌المللی را به همراه داشت که به نوبه خود حکایت از تأثیر دامنه توسعه سیاسی دولت خاتمی در نظام بین‌المللی در راستای ائتلاف صلح پایدار جهانی می‌کند.

اهداف پژوهش

- ۱- هدف تحقیق مزبور اینست که نشان دهد دولت خاتمی به واسطه سیاست خارجی مبتنی بر تفاهم و گفتگو و با رشد مولفه‌های دموکراسی خواهی، ظرفیت‌های جدیدی در راستای تحقق توسعه سیاسی چون گسترش آزادی‌های فردی و اجتماعی، فعالیت آزادانه احزاب و... ایجاد نماید.
- ۲- پی بردن به اینکه سیاست تنش‌زدایی دولت خاتمی با تأکید بر گفتمان توسعه‌گرای

^۱ - این مقاله برگرفته شده از رساله دکتری نگارنده تحت عنوان بررسی تطبیقی تأثیر اصلاح طلبان بر رابطه دولت و جامعه در دوره ریاست جمهوری محمد خاتمی و محمود احمدی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تابستان ۱۳۹۹، می‌باشد.

سیاست محور، به اقداماتی در زمینه گسترش احزاب و سازمان‌های مردم نهاد و تحقق جامعه مدنی در راستای دموکراسی خواهی انجامید.

۴- هدف تحقیق مذکور نشان دادن رابطه سیاست خارجی دولت خاتمی در شکل‌گیری توسعه سیاسی و هم‌سویی با معادلات جهانی است که به مراتب اثرات مثبت سیاسی و فرهنگی در زمینه تحقق دموکراسی و آزادی خواهی و تقریب افکار و مذاهب در راستای صلح بین‌المللی داشته است.

روش پژوهش

در این تحقیق از روش توصیفی و تحلیلی با روش گردآوری کتابخانه‌ای و استفاده از منابع اینترنتی شامل مقالات موجود آرشیو معتبر تهیه گردیده است.

سوال اصلی: این تحقیق با روش توصیفی - تحلیلی به تشریح این مسأله می‌پردازد که سیاست خارجی دولت خاتمی چه تأثیری در شکل‌گیری و رشد مولفه‌های توسعه سیاسی داشته و ارتباط مذکور اساساً چه تأثیری بر نظام بین‌المللی داشته است؟

فرضیه: در پاسخ به سوال تحقیق، فرض بر این است که سیاست تنش‌زدایی دولت خاتمی با تأکید بر گفتمان توسعه‌گرای سیاست محور، به اقداماتی در زمینه گسترش احزاب و سازمان‌های مردم نهاد و تحقق جامعه مدنی در راستای دموکراسی خواهی انجامید و چنین ارتباطی نقش جمهوری اسلامی ایران در روابط بین‌الملل را به عنوان بازیگری منادی صلح و گفتگو تغییر داد؛

پیشینه تحقیق

تحقیق مذکور، تحقیقی است که دامنه آن علوم سیاسی و روابط بین‌الملل را در بر می‌گیرد. در این زمینه آثار متعددی به نگارش درآمده است؛ لیکن، هر یک آثاری که از روزه‌ای خاص و محدود به برخی از جوانب تحقیق حاضر نگریسته است. با این همه، برخی آثار پژوهشی نزدیک به موضوع مقاله حاضر وجود دارد که می‌توان از یافته‌ها و نتایج آنها استفاده نمود.

حسن زاده در سال ۱۳۸۹ در اسلام سیاسی در ایران، به تشریح ابعاد مختلف توسعه و اصول و مبانی آن پرداخته است. در کتابی به تعریف توسعه و اصول و مبانی آن در جمهوری اسلامی ایران پرداخته شده و به این نکته اشاره شده است که مفهوم توسعه در جمهوری اسلامی تعریف واحدی ندارد و دولت‌های مختلف بنابر دیدگاه‌ها و رویه‌های متفاوت، تعریفی مشخص و واحد از این مقوله ارائه داده‌اند. در این آثار همچنین اشاره شده که مفهوم توسعه (علی‌الخصوص توسعه سیاسی) در دولت خاتمی مطابق با مولفه‌ها و مبانی جامعه مدرن و اصول مدرنیته، رنگی متمایز

به خود می‌گیرد و شاکله‌ها و ابعاد توسعه سیاسی (چون دموکراسی و مردم سالاری، حکومت قانون، آزادی‌های مدنی و ...) با مقولات و مولفه‌های جامعه اسلامی درهم می‌آمیزد و رفرمیسم اسلامی در قالب اصلاحات و نواندیشی دینی، جانی تازه به پیکره اجتماع می‌دهد.

سلطانی در مقاله‌ای با عنوان روند توسعه سیاسی در جمهوری اسلامی در سال ۱۳۸۹ به این مسئله می‌پردازد که جمهوری اسلامی چه سیاست‌ها و برنامه‌هایی را برای تحقق توسعه سیاسی بعد از انقلاب اسلامی به کار گرفته است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد بعد از شکل‌گیری نظام جمهوری اسلامی و تثبیت نهادهای انتخابی، دولت‌ها در برنامه‌ها و سیاست‌های خود جهت‌گیری متفاوتی در راستای توسعه سیاسی داشته‌اند و هر یک با جوانبی خاص به تعریف شاخص‌های توسعه سیاسی پرداخته‌اند. در این تحقیق به تشریح رابطه سیاست خارجی در شکل‌گیری توسعه سیاسی و تأثیرات آن بر روابط بین‌الملل پرداخته نشده است.

درویشی و فردی^{۱۳۸۷} در مقاله‌ای با عنوان مفهوم منافع ملی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران؛ مطالعه راهبردی: دولت خاتمی به بررسی منافع ملی جمهوری اسلامی ایران در پرتو سیاست خارجی نگریده‌اند. این تحقیق نشان می‌دهد که جمهوری اسلامی ایران در دولت خاتمی به مقتضای نظم و نظام بین‌المللی، منافع ملی را اولویت اساسی سیاست خارجی خویش قرار می‌دهد. حوزه تحقیق مذکور ارتباط سیاست خارجی دولت خاتمی با منافع ملی است و به مقولات توسعه سیاسی و تأثیر آن بر روابط بین‌الملل پرداخته نشده است. (آرامیان، ۱۳۹۲: ۵۵)

صادقیان و موسوی در مقاله‌ای با عنوان مقایسه سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دولت‌های خاتمی و احمدی نژاد سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دولت‌های خاتمی و احمدی نژاد را بر اساس تئوری واقع‌گرایی ساختاری کنت والتز^۱ دانشمند علوم سیاسی آمریکایی مقایسه کرده‌اند. در این تحقیق با مقایسه سیاست خارجی این دو دولت، به اقتضات حاکم بر نظم و نظام بین‌المللی توجه شده؛ لیکن هیچ اشاره‌ای به تأثیرات سیاست خارجی این دو دولت در روابط بین‌الملل نشده است.^۲

^۱ - Kenneth Waltz

^۲ - در رابطه با عنوان تحقیق، منابع و کتاب‌های خارجی متعددی وجود دارد که هر یک به بخشی از جوانب تحقیق حاضر نگریسته است. در ذیل به برخی از این منابع می‌پردازیم:

- Organski, A. (1965), *The Stages of Political Development*. New York: Harvard.
- Kim, Hwajung. (2011), *Cultural Diplomacy as The Means of Soft Power in an Information Age*. Available at: www.culturaldiplomacy.org.
- Malone, Gifford. (1988), *Political Advocacy and Cultural Communication: Organizing the Nation's Public Diplomacy*, University Press of America.
- Joshua s.goldestin, *international relations*, London, longman, 1992

۲- مبانی نظری گفتمان سیاسی

مبانی نظری تحقیق مستلزم شناخت شرایط حاکم بر گفتمان سیاسی کشور در دوره ریاست جمهوری خاتمی است که مطابق با اقتضائات حاکم بر منطقه و نظام بین‌الملل، پارادایمی متمایز را در این دوره رقم می‌زند. درک سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران معطوف به نگرش‌ها و دیدگاه‌هایی است که بر دولت‌های مختلف جمهوری اسلامی حاکم بوده است. جمهوری اسلامی ایران در این برهه تاریخی تلاش نمود تا از گفتمان ایدئولوژی اسلامی با توجه به شکل‌گیری شرایط جدید دوری جوید. با این اوصاف پس از خرداد ۱۳۷۶ با تحولی در گفتمان سیاسی جمهوری اسلامی مواجه می‌شویم؛ به این ترتیب که مشروعیت اثباتی، جایگزین مشروعیت سلبی یعنی دوری گزیدن از دشمن تراشی و طرح شعارهای پرخاشگرانه و تحریک‌کننده می‌گردد. (ترابی، ۱۳۸۹: ۱۰۹) چارچوب نظری تحقیق گفتمانی را به تصویر می‌کشد که با شرایط تاریخی سقوط شوروی سابق و مسائل مهم منطقه‌ای و بین‌المللی درهم می‌آمیزد. به همین دلیل شکل-گیری سیاست خارجی متناسب با کشورهای همسایه با توجه به شرایط جدید، امری اجتناب‌ناپذیر می‌نمود. (علیزاده، ۱۳۹۲: ۸۸)

در این دوره گفتمان اصلاحات توانست با طرح شعار استقرار جامعه مدنی، تکیه بر رأی مردم و انتخابات آزاد، توأم بودن اسلامیت و جمهوریت در نظام سیاسی و ملازم بودن حق و تکلیف شهروندان و حکومت، زمینه‌های شکل‌گیری توسعه سیاسی را به سمت اهداف والای آزادی و برابری مهیا سازد که به نوبه خویش پیشاهنگ تحول در منطقه و نظام بین‌المللی می‌باشد. (خاتمی، ۱۳۷۸: ۵۳) می‌توان نتایج تأثیرات سیاست خارجی خاتمی در شکل‌گیری توسعه سیاسی را، رفتار خارجی مسالمت‌گرا و تنش‌زا در مرحله دو جانبه‌گرایی و گفتگوی تمدن‌ها در عرصه چند جانبه‌گرایی دانست که ابواب مختلف سیاسی و فرهنگی نظام بین‌المللی را متأثر می‌سازد. (امیدوار، ۱۳۸۷: ۱۴۲) سیاست مبتنی بر تنش زدایی و تهدید زدایی دولت خاتمی، تعامل و گفتگو را محور اساسی و بنیادی گفتمان سیاست خارجی در منطقه و نظام جهانی قلمداد می‌نماید. گفتگو و مذاکره در راستای رسیدن به تفاهم و صلح جهانی مهمترین رهیافت سیاست خارجی دولت خاتمی است که با دیدگاه سازه‌انگاری^۱ و رهیافت جامعه بین‌المللی معنا و مفهوم می‌یابد. (احتشامی، ۱۳۹۰: ۱۵)

^۱ -Constructivism

سازه انگاری از اواخر ۱۹۸۰ و اوایل ۱۹۹۰ به یکی از تئوری‌های اصلی روابط بین‌الملل تبدیل شده است. اینها روابط بین‌الملل را جامعه‌ای مرکب از کنشگران اجتماعی می‌دانند که در تعامل با یکدیگر هستند و تعامل آنها بر مبنای قواعد و هنجارهایی صورت می‌پذیرد که به طور بین-الذنهانی شکل گرفته‌اند. (هادیان، ۱۳۸۲: ۹۲۰) سیاست تنش زدایی دولت خاتمی در چارچوب سازه انگاری، منطق گفتگو، مذاکره و تفاهم در راستای نیل به اهداف مشترک صلح منطقه‌ای و جهانی را اساس گفتمان خویش در سیاست خارجی قرار می‌دهد که معادلات نظام جهانی و بین‌المللی را در افق متنوع سیاسی، فرهنگی و اقتصادی متأثر می‌سازد.^۱

پارادایم فکری خاتمی در چارچوب سازه انگاری با اصالت بخشی به تکثر فرهنگی، هنجارها و قواعد مشترک بین‌المللی را محور گفتگو و تفاهم جهانی می‌داند و در این زمینه با پذیرش فرهنگ‌های مختلف و متنوع در جهان، به فهم‌هایی بینادهنی در روابط میان دولت‌ها و کشورها در راستای بسط مولفه‌های توسعه سیاسی من جمله دموکراسی خواهی و حاکمیت قانون می‌انجامد. (تاجیک، ۱۳۸۲: ۴۵)

توجه به این نکته حائز اهمیت است که در سازه انگاری کنشگران به وسیله محیط بین‌المللی شکل می‌گیرند و از طرف دیگر بر آن تأثیر می‌گذارند و در واقع بخشی از عرصه کنش‌های متقابل بازیگران است. (Orjinta, 2011: 27) در همین ارتباط کراتوچویل^۲ و کاتزنشتاین^۳ نظریه پردازان سازه انگاری روابط بین‌الملل، بیان می‌کنند که «بازیگران در قالب تصورات خود که برآمده از محیط داخلی، اسطوره‌ها، جهان بینی‌ها و باورهای عمومی آنهاست، وارد عرصه بین‌المللی می‌شوند». (Katzenstein, 1996: 58-65) برای سازه انگاران، هویت‌ها بر الگوهای تعامل بین‌المللی اثر می‌گذارند و هویت در داخل برای هویت، منافع و رفتارهای دولت در خارج، امکانات و نیز محدودیت‌هایی را به وجود می‌آورد؛ بنابراین دولت نیاز دارد از طریق یک نوع هویت ملی در داخل برای مشروعیت بخشیدن به اقتدار استخراجی که روی هویت آن در خارج تأثیر می‌گذارد عمل کند. (Wendt, 1999: 35) در واقع سازه انگاری معتقد است ساختار نظام بین‌الملل به عنوان یک کل متشکل از کارگزاری است که ضمن تأثیر کارگزاران، نظام نیز بر آنها موثر است. (Nugroho, 2008: 88)

^۱ در این زمینه ن. ک:

Richard Burt, Olin (2015), Diplomacy in the Information Age, Discussion Paper, No 58, Diplomatic studies Programme, University of Leicester, p. 17.

^۲-Krotchwill
^۳- Katzenstein

بر اساس آموزه‌های مکتب سازه‌انگاری، ساختارهای اجتماعی و معنوی روابط بین‌الملل، نقش موثری در بهبود روابط ایران با جهان در زمان دولت اصلاحات ایفا کردند، به نحوی که گفتمان فرهنگی، اخلاق‌گرا و صلح‌محور دولت اصلاحات که بر تعامل، گفتگو، احترام متقابل و مدارا به جای ستیز و نزاع در صحنه بین‌المللی تأکید داشت، سبب گردید تا میان ایران و ملت‌های دیگر جهان، نوعی باور بین‌الذنهانی و درک متقابل صورت پذیرد که به نوبه خویش انگاره‌های ساختار نظام بین‌المللی را در راستای صلح و دوستی جهانی متأثر می‌ساخت و به روابط بین‌الملل و نظام حاکم بر قواعد آن نیز جهت می‌بخشید. (هیل، ۱۳۸۷: ۶۵)

۳- گفتمان سیاست خارجی دولت خاتمی

گفتمان خاتمی در سیاست خارجی با نام‌هایی چون فرهنگ‌گرای سیاست‌محور و یا صلح‌گرایی مردم‌سالار اسلامی شناخته می‌شود. ابعاد خارجی و فراملی اندیشه سیاسی وی تنها در قلمرو سیاست داخلی محدود نماند و تمامی سرای سیاست جهانی را عرصه فراگیری گفتمانی خود قرار داد.^۱ از جمله دقایق ناظر بر سیاست خارجی (فراملی- جهانی) گفتمان سیاسی خاتمی می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

جمهوری اسلامی ایران در این دوره سیاست تنش‌زدایی، هم‌زیستی مسالمت‌آمیز و احترام متقابل را اساس سیاست خارجی خویش در رابطه با کشورهای منطقه و جهان می‌داند و برای اثبات این اصول در نزد جهانیان، محور گفتگو و مذاکره را اساس سیاست خارجی خویش قلمداد می‌نماید. (سلیمانی، ۱۳۸۸: ۱۵) در این زمینه ایده همکاری و نه ائتلاف با کشورهای حوزه خلیج فارس با هدف کاهش میزان تعارض‌های انجام شده از سوی آنها بر ضد کشور موضوعیت می‌یابد. تنش‌زدایی با هدف مهار جریان فزاینده این تعارضات و توسعه ناامنی در منطقه در دستور کار قرار می‌گیرد. همکاری می‌تواند چهره ایران را نزد این کشورها تغییر دهد و با حفظ روابط عادی دیپلماتیک در کاهش تنش و برطرف کردن تلقیات نادرست از نظام داخلی ایران و اهداف سیاست خارجی آن موثر افتد. (Marschal, 2003: 74) اساس سیاست خارجی ایران در این دوره با پذیرش پلورالیسم جهانی و تساوی فرهنگ‌ها و دوری جستن از هرگونه حرکت‌های اختلاف‌برانگیز و رادیکالی در سطح خارجی مدنظر دولت جمهوری اسلامی ایران قرار می‌گیرد. (ذاکریان،

^۱ - تفسیر سیاست خارجی ایران در دوره خاتمی بر مبنای انتقال از رادیکالیسم (افراطی‌گری و خشونت) به پراگماتیسم (واقع‌گرایی)، در راستای بازگشت به اصول و معیارهای جهانی شدن می‌باشد. در این زمینه ن.ک: Christian Marschall (2003), *Iran's Persian Gulf Policy From Khomeini to Khatami*, Routledge a Curzon.

ج ۲، ۱۳۸۰: ۸۱) از نظر خاتمی در سیاست خارجی حرکت باید بر اساس شناخت شرایط منطقه- ای و بین‌المللی انجام پذیرد. وی در دیدار با اعضای یک گروه سیاسی و هیئت مولفه اسلامی و تشکل‌های همسو اظهار داشت که «تصمیم‌گیری در یک جمع بسته بدون توجه به واقعیت‌های موجود و آنچه در جهان می‌گذرد باعث غرق شدن کسانی می‌شود که به واقعیت‌های موجود جهان توجه نکرده‌اند. (اسدی، ۱۳۷۹: ۱۰۱۲) از مولفه‌های اصلی سیاست خارجی دولت خاتمی ایجاد بسترها و زمینه‌های رشد و ترقی دموکراسی خواهی در راستای تشکیل جامعه مدنی و فراهم نمودن شرایط جامعه‌ای آزاد در زمینه تحقق توسعه سیاسی در سطح داخلی و نشان دادن آن به عنوان الگویی موفق در محافل بین‌المللی است. توسعه سیاسی برآیند گفتمان تنش‌زدایی سیاست خارجی در دولت خاتمی است که به مراتب اثرات مثبتی در سطح نظام بین‌المللی بر جای می‌گذارد. (رئیس زاده، ۱۳۹۲: ۸۷)

۴- شاخص‌های کلان اقتصادی در دوران ریاست جمهوری خاتمی

جدول ۱، شاخص‌های کلان اقتصادی ایران در خلال سال‌های ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۴

شاخص	۱۳۷۶	۱۳۷۷	۱۳۷۸	۱۳۷۹	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۳	۱۳۸۴
نرخ تورم (برحسب درصد)	۱۰/۴						۳۰.۵	۴۰ درصد (مرداد)
ضریب جینی	۰/۴۲۴۸						۰/۳۶۴۳	
بودجه (برحسب ۱۰۰۰ میلیارد تومان)	۱۵۵/۸						۵۶۶/۶	۷۲۷
معوقات بانکی (برحسب ۱۰۰۰ میلیارد تومان)	۵/۱						۶۰	۸۰ (خرداد ۱)
شاخص فلاکت	۲۰/۸						۴۲/۷	۴۸/۱
نقوذ بیمه (برحسب درصد)	۱/۲۷						۲	
رشد اقتصادی (برحسب درصد)	۶/۴						-۵/۸	-۵/۴
شاخص بورس (برحسب واحد)	۹۴۵۹						۳۸/۰۰۰	۵۷/۰۰۰ (تیر)
میزان بیکاری (برحسب درصد)	۱۰/۴						۱۲/۲	۱۰/۵
سرمایه‌گذاری خارجی (برحسب ۱۰۰۰ دلار)	۳۰۳۹۵ ۹۴	۱۷۸۹۱ ۸۷	۱۶۰۳۹ ۱۹	۱۷۳۳۹ ۱۴	۲۷۴۶۷ ۹۴	۲۴۰۳۸ ۷۴	۲۵۴۷۴ ۲۳	۴۸۵۰۰ ۰۰

فصلنامه مطالعات منافع ملی، سال پنجم، شماره بیستم، تابستان ۱۳۹۹

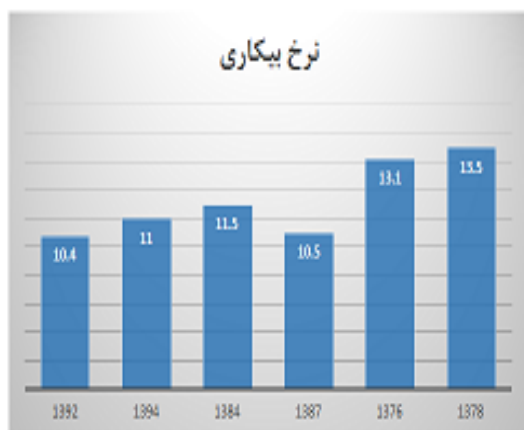
۴۸۹	۳۸۹/۷						۱۰۶	حداقل دستمزد (برحسب ۱۰۰۰ نومان)
۴۷۳	۴۶۴			۱۹۷			۷۸/۴	نقدینگی (برحسب ۱۰۰۰ میلیارد نومان)
۲۵۰۰				۳۷۲۵			۴۲۳۳	تولید روزانه نفت (برحسب هزار بشکه)

منابع: خیرهای داغ سیف از تورم و هدفمندی، ایران اکونومیست، ۱۹، ۱۹-۰۱، آرامیان، راشل (۱۳۹۲)، نعمت‌الهی (۱۳۹۲)

۴-۱- نرخ بیکاری

بحث اشتغال و پیچیدگی‌های آن در جهان پرشتاب امروز توجه بسیاری از سیاستگذاران، دولت مردان و کارشناسان را به خود جلب نموده است. (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۱۲۳) با این وجود، از دیرباز مسأله اشتغال و بیکاری یکی از عمده‌ترین مسائل اجتماعی اقتصادی گریبان‌گیر کشورهای در حال توسعه و به میزان کمتر چالش پیش‌روی کشورهای پیشرفته بوده است؛ به طوری که با استناد به گزارش سالانه سازمان بی‌المللی کار، روند بیکاری در جهان به میزان قابل توجهی افزایش یافته است. (مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، ۱۳۸۸)

دولت خاتمی و دولت دهم همواره اشتغال‌زایی را یکی از اهداف و سیاست‌های خود اعلام می‌کرد. این در حالی است که بسیاری از کارشناسان اقتصادی، رشد نرخ بیکاری را در این ۸ سال در مقایسه با نیم‌قرن گذشته بی‌سابقه عنوان می‌کنند.

دولت‌ها	سال	نرخ بیکاری
روحانی	۱۳۹۲	۱۰٫۴
	۱۳۹۴	۱۱
احمدی‌نژاد	۱۳۸۴	۱۱٫۵
	۱۳۸۷	۱۰٫۵
خاتمی	۱۳۷۶	۱۳٫۱
	۱۳۷۸	۱۳٫۵

۵- تولید ناخالص ملی

اگرچه تولید ناخالص ملی به تنهایی نمی‌تواند نمای درستی از اقتصاد یک کشور را به نمایش بگذارد چرا که در کشورهای صاحب ذخایر نفتی و کمتر توسعه یافته، تولید ناخالص ملی معمولاً با بالا رفتن درآمد نفتی افزایش می‌یابد و عمدتاً در این کشورها، درآمد حاصل شده کمتر صرف توسعه و رفاه اجتماعی جامعه می‌شود. با این حال، با این شاخص می‌توان دریافت که توان مالی دولت‌ها برای اجرای پروژه‌ها چه میزان است. بررسی این شاخص در سال‌های گذشته نشان می‌دهد دولت احمدی نژاد اقبال بلندی برای کسب درآمد یا تولید ناخالص ملی داشته البته این مسئله به افزایش ناگهانی قیمت نفت و اختلاف دلار در آن سال‌ها باز می‌گردد. در دو سال نخست روی کار آمدن دولت آقای خاتمی تولید ناخالص ملی به ۲۰۳۱ میلیارد رسید تا اینکه همه کارشناسان از این دولت به عنوان خوش شانس‌ترین دولت یاد کنند. دولت روحانی نیز از این اقبال بلند برخوردار بود که بتواند در دو سال نخست به تولید ۲۰۳۱ میلیاردی برسد. این افزایش تولید در دو سال نخست کاری دولت هاشمی رفسنجانی و خاتمی نیز مشهود بود. (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۹۶)

دولت‌ها	سال	تولید ناخالص ملی (میلیارد ریال)
روحانی	۱۳۹۲	۱,۹۷۲,۸۵۳
	۱۳۹۴	۲,۰۳۱,۵۹۶
احمدی نژاد	۱۳۸۴	۱,۷۲۱,۰۵۵
	۱۳۸۷	۲,۷۱۷,۸۳۹
خاتمی	۱۳۷۶	۲۵۲,۵۴۷
	۱۳۷۸	۳۸۴,۸۰۳
هاشمی	۱۳۶۸	۲۱,۴۰۸
رفسنجانی	۱۳۷۰	۴۳,۰۲۲

۶- تنش‌زدایی با جهان

روابط ایران و اروپا که نتیجه سیاست خارجی متقابل آنهاست، و در چند دهه اخیر با فراز و فرودهای گوناگونی روبرو بود، با پیروزی انقلاب اسلامی به شدت تیره شد. اوج تیرگی روابط مزبور، در دوران جنگ ۸ ساله عراق علیه ایران، به دلیل حمایت‌های همه‌جانبه‌ای که کشورهای اروپایی از عراق می‌نمودند، به اوج خود رسید. پس از پایان جنگ تحمیلی، دولت سازندگی تلاش

کرد تا ضمن بازسازی خرابی‌های گسترده‌ی ناشی از جنگ، روابط خارجی ایران را نیز ساماندهی کند. در این چارچوب، گفتگوهای انتقادی با اروپا آغاز شد که با رخداد میکونوس، گفتگوهای مذکور متوقف گردید و تمامی کشورهای عضو اتحادیه اروپا با اتخاذ سیاستی واحد در قبال جمهوری اسلامی ایران، سفرای خود را از این کشور فرا خواندند. با برگزاری هفتمین دوره انتخابات ریاست جمهوری در دوم خرداد ۱۳۷۶، سیدمحمد خاتمی به ریاست جمهوری اسلامی ایران برگزیده شد. با روی کار آمدن دولت اصلاحات و تفاوت معنادار گفتمان دولت مذکور در عرصه‌های داخلی و بین‌المللی نسبت به گذشته و اتخاذ سیاست‌ها و راهبردهایی جدید نظیر سیاست تنش‌زدایی و اعتمادسازی، ائتلاف برای صلح و گفت‌وگوی تمدن‌ها، موجبات بهبود روابط خارجی ایران از جمله با اتحادیه اروپا فراهم شد. در این پژوهش، تلاش گردیده تا چرایی موفقیت نسبی دولت اصلاحات در زمینه بهبود روابط ایران و اتحادیه اروپا، تبیین و تحلیل شود بر اساس آموزه‌های مکتب سازه‌نگاری، ساختارهای اجتماعی و معنوی روابط بین‌الملل، نقش مؤثری در بهبود روابط ایران و اروپا در زمان دولت اصلاحات ایفا کردند، به نحوی که گفتمان فرهنگی، اخلاق‌گرا و صلح‌محور دولت اصلاحات که بر تعامل، گفت‌وگو، احترام متقابل و مدارا به جای ستیز و نزاع در صحنه بین‌المللی تأکید داشت، سبب گردید تا میان ایران و اروپا، نوعی باور بین‌الذنهانی و درک متقابل شکل گیرد و باعث بهبود و روابط آنها شود. (طیبنیا، ۱۳۹۲: ۴۷)

۷- مفهوم توسعه سیاسی در اندیشه خاتمی

در دوره خاتمی جریان اصلاحات با گفتمان توسعه‌گرای سیاست محور، گفتمان نوینی را در عرصه سیاست داخلی و خارجی شکل می‌دهد. گفتمان مزبور با ارائه قرائتی شالوده شکنانه و واسازانه از اسلام، به ایرانی مدرن و نو می‌اندیشد. (حسن نیا مقدم و دیگران، ۱۳۹۸: ۴۰)

رویکرد کلی و تفکر حاکم در دوره ریاست جمهوری خاتمی، توسعه سیاسی و فرهنگی می‌باشد و بر این باور استوار است که لازمه دستیابی به توسعه، فراهم شدن توسعه سیاسی و ارتقای فرهنگ آن در کشور است. (حسینی، ۱۳۷۸: ۱۸)

خاتمی با تحولاتی که دل در گرو جامعه مدنی^۱، گفتگوی تمدن‌ها و حقوق شهروندی داشت، چون ژان ژاک روسو^۲ خواستار تحول فرهنگی- سیاسی زمانه‌اش بود؛ تحولی که نه منطقه بلکه عرصه بین‌المللی را نیز متأثر می‌ساخت. (زیباکلام، ۱۳۸۴: ۱۰-۴) وی با بهره‌گیری از پارادایم

^۱ - در رابطه با تحلیل جامعه مدنی ن. ک: رضوی، مسعود (۱۳۷۹)، جامعه مدنی، دوم خرداد و خاتمی، تهران، فروزان روز.
^۲ - Jean Jacques Rousseau

جامعه مدنی اسلامی، تفسیر مترقیانه‌ای از اسلام و شریعت اسلامی ارائه کرد. ایشان توانست پلی میان دستاوردهای متمدنانه جامعه بشری با تاریخ اسلام و خواسته‌های کنونی بخش فرهیخته ملت ایران به وجود آورد. وی از این طریق توانست نقش مهمی در ساخت و تکوین حقوق بشر در ایران پس از انقلاب در راستای توسعه سیاسی داشته باشد. (ذاکریان، ۱۳۹۴: ۶۴)

خاتمی در داخل دست به اقداماتی اساسی در زمینه آزادی مطبوعات، تشریح حقوق شهروندی، تلاش در جهت تبیین مفاهیمی همچون آزادی، مردم سالاری، جامعه مدنی و اصلاحات و مشارکت عمومی، فعالیت آزادانه احزاب و گروه‌های سیاسی و ... می‌زند تا بتواند مطالبات مردم و به ویژه نخبگان جامعه را جامه عمل پوشاند و در عرصه بین‌المللی نیز با سیاست گفتگو، تفاهم و صلح، اسباب مرادفات بین‌المللی را مهیا سازد. چنین رویکردی در عرصه بین‌المللی جمهوری اسلامی را از انزوا خارج، و هم ردیف کشورهای پیشرفته دنیا قرار می‌دهد که با ندای گفتگوی تمدن‌ها، گفتمان صلح و دوستی و جهانی‌سازی از جنگ را به تصویر می‌کشد.^۱

در راستای بسط مولفه‌های توسعه سیاسی در این دوره، شاهد ارتقای مولفه‌های سلامت و آموزش و همچنین رشد شاخص‌های توسعه انسانی می‌باشیم^۲ که به مراتب مسیر جامعه را به سمت اهداف والای عدالت اجتماعی که از مولفه‌های اساسی توسعه سیاسی است، و می‌دارد. (کاوه مریان، ۱۳۸۷: ۶۵)

می‌توان گفتگوی تمدن‌ها را از مصادیق مهم توسعه سیاسی در عرصه نظام جهانی دانست که به ایجاد زمینه‌های شکل‌گیری دموکراسی در سطح نظام بین‌المللی می‌انجامد. (دوست محمدی و اختیاری امیری، ۱۳۹۸: ۱۰۴)

۷-۱- گفتگوی تمدن‌ها و دموکراسی بین‌المللی

مبانی گفتگوی تمدن‌ها^۳، به عنوان یک نظریه صلح محور، بر اساس سه اصل کلی گفتگو و مفاهمه، شکوفایی انسان (به جای کاربرد مفهوم پیشرفت تاریخی)، آزادی و فرهنگ معنوی قرار دارد. گفتگوی تمدن‌ها با ارائه گونه‌ای تفسیر و فهم تازه نسبت به تجربه تاریخی مدرنیته غربی سعی می‌کند با پذیرش هنجارها و قواعد جامعه بین‌المللی از فرصت‌ها و امکاناتش برای تأمین

^۱ - در این زمینه مراجعه کنید به فصل سوم از رساله نگارنده تحت عنوان بررسی تأثیر اصلاح طلبان بر رابطه دولت و جامعه در دوره ریاست جمهوری محمد خاتمی و محمود احمدی نژاد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تابستان ۱۳۹۹.

^۲ - در این زمینه ن. ک:

HDR_ (2013), Human development report 2013, Available in: http://www.westinfo.eu/files/HDR_20131.pdf, P. 64.

^۳ - Dialogue among civilizations

منافع ملی و کسب اعتبار بین المللی بهره مند شود. (رضایی، ۱۳۸۸: ۱۷) وجه سیاسی گفتگوی تمدن‌ها به معنی تقدم فرهنگ و اخلاق و هنر بر سیاست است، به عبارت دیگر، فهم و تفسیر و اجرای سیاست باید در ذیل فرهنگ و اخلاق و هنر صورت بگیرد، سیاست اگر رنگ اخلاق نداشته باشد و بویی از فرهنگ نبرده باشد از حقوق بشر و مصالح صلح جهانی دفاع نمی‌کند. (خانیکی، ۱۳۸۷: ۶۲).

در اندیشه خاتمی دشمن واقعی همه ما که تا چند قدمی ما پیش آمده است، جهالت و کم‌دانشی نسبت به تاریخ و فرهنگ و تمدن‌های گوناگون است. گفتگوی تمدن‌ها همچنین مستلزم کوشش برای ازدیاد میزان حضور و تأثیر مسائل فرهنگی و اخلاقی در سیاست است که خشونت و افراطی‌گری را نفی و بنیاد آن را در راستای تحقق صلح جهانی از اساس باطل می‌داند.^۱ (رئیس‌زاده، ۱۳۹۲: ۱۲۲) نتیجه‌ای که خاتمی از طرح گفتگوی تمدن‌ها می‌گیرد اینست که «گفتگوی تمدن‌ها در عرصه سیاست مستلزم طرح بحث‌های اساسی در حوزه مفاهیم بنیادین سیاست نظیر دموکراسی، عدالت و صلح است. در نهایت وی محتوای گفتگوی تمدن‌ها و فرهنگ‌ها را نفی و طرد خشونت طلبی و تروریسم و جنگ در عرصه جهانی و نظام بین‌المللی می‌داند». (متن سخنرانی سید محمد خاتمی در جمع سیاستمداران و روشنفکران در مجمع گفتگوی تمدن‌ها در یونسکو، ۱۷ فروردین ۱۳۸۴)

۸- بررسی نقش سیاست خارجی دولت خاتمی در شکل‌گیری توسعه سیاسی و تأثیرات آن بر

نظام بین‌الملل

خاتمی گفتمان صلح و دوستی را محور سیاست خارجی خویش قرار می‌دهد. تأثیر گفتمان صلح محور خاتمی بر نظام بین‌الملل، تأثیری فزاینده است که نظام بین‌الملل را به مسیر صلح و دوستی هدایت می‌کند. در این دوره از سیاست خارجی ایران گفتمان توسعه‌گرای سیاست محور یا گفتمان مذاکره و قانون‌داری دو ستون اصلی در این برهه تاریخی می‌باشد؛ (قجری، ۱۳۸۸: ۵۶) الف- اصلاحات سیاسی در امور داخلی؛ ب- تنش‌زدایی در سیاست خارجی برای حل مشکلات ایران با سایر کشورها که هر یک به نوبه خویش تأثیراتی فزاینده بر روابط و نظام بین‌المللی دارند.^۲

^۱-در این زمینه ن. ک:

خاتمی، سید محمد (۱۳۸۰)، گفتگوی تمدن‌ها، تهران، طرح نو، صص ۱۲۵-۸۸.

^۲- در این زمینه ن. ک:

Soltani, Fakhreddin a Reza Ekhtiari Amiri, (2010), Foreign Policy of Iran after Islamic Revolution, Journal of Politics and Law, Vol 3, No. 2, September: 199-206.

در این برهه و در پرتو تحولات جدید منطقه‌ای، اصلی‌ترین چالش سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بهبود روابط با غرب و همسایگان خود و فائق آمدن بر فشارهای بین‌المللی در رابطه با مسأله هسته‌ای است که به نوبه خود اثرات مثبتی در سطح کلان بین‌المللی بر جای می‌گذارد. در راستای مطالب مزبور توجه به این نکته حائز اهمیت است که چشم انداز رابطه سیاست خارجی در شکل‌گیری توسعه سیاسی ایران در این برهه تاریخی، به تدوین اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی و امضای کنوانسیون حقوق زنان در سطح نظام بین‌المللی منجر گردید و در نهایت مکانیزم نظارت کشوری کمیسیون حقوق بشر سازمان ملل بر جمهوری اسلامی در این دوره مرتفع گردید. (ذاکریان، ۱۳۹۴: ۶۴)

خاتمی با تأکید بر اینکه تأثیرات سیاسی از مهمترین تأثیرات گفتمان فکری اصلاح طلبی بر روابط و نظام بین‌المللی است، خاطر نشان می‌کند که گفتمان اصلاح طلبی علاوه بر اینکه در عرصه نظریه‌پردازی و نیز عرصه تحول فرهنگی بر روابط بین‌الملل تأثیرگذار بوده، به همان نسبت در عرصه سیاسی نیز نمود قابل ملاحظه‌ای پیدا کرده است. پایان و گذار از ائتلاف امنیتی با غرب، نفی صهیونیسم جهانی، نفی انحصار طلبی، باز تعریف مقوله قدرت در سطح روابط بین‌الملل و نفی توسل به زور و منازعه، از مهمترین تأثیرات سیاسی گفتمان فکری خاتمی بر نظام بین‌المللی می‌باشد. (Marschall, 2003: 21)

تغییر نگرش ایران در این برهه موجب شد که از جهت تغییر ایستارهای دولت‌های منطقه و کشورهای اروپایی و نیز بسیاری از سازمان‌های بین‌المللی در قبال جمهوری اسلامی، این کشور یک شبه ره صد ساله را بپیماید؛ به نحوی که نقش بازیگری فعال در تغییر معادلات نظام بین‌المللی در راستای صلح و دوستی داشته باشد. (رمضانی، ۱۳۸۱: ۱۷)

توجه به این نکته حائز اهمیت است که عمل به بندهای مختلف مقرر شده در مواد یک و دو منشور سازمان ملل در هزاره سوم توسعه تدریجی روابط بین‌الملل را در راستای تحکیم صلح و امنیت بین‌المللی مدنظر قرار می‌دهد که این امر به تبع خود، صلح مثبت را در پی خواهد داشت و ابزار رسیدن به این راهکار، ارتقای روابط بین‌المللی از طریق برقراری رابطه میان تمدن‌ها و یا همان گفتگوی تمدن‌هاست که در دوره ریاست جمهوری خاتمی رابطه سیاست خارجی در شکل‌گیری توسعه سیاسی و تأثیر بر نظام بین‌الملل را به تصویر می‌کشد. (بابایی مهر و اسماعیل نسب، ۱۳۹۴: ۱۸۱) نفوذ‌پذیری گفتمان سیاست خارجی دولت خاتمی فشارهایی را بر روی حاکمیت دولت‌ها وارد کرده است که سبب می‌شود در گذر زمان فرآیندهای سیاسی و تصمیم‌گیری سیاسی در سطح ملی و خارجی تحت تأثیر قرار گیرد و چون بازیگران صحنه‌های بین‌المللی دریافته‌اند وقتی

در نظام بین‌المللی تحولی رخ دهد، رفتار بازیگران نیز تغییر می‌کند، به ایجاد تغییراتی در رفتار خود دست زده‌اند.^۱ (ذاکریان، ۱۳۹۴: ۷۹)

۹- رشد نقدینگی

مدیریت نقدینگی یکی از بزرگ‌ترین چالش‌هایی است که سیستم بانکداری نیز با آن روبه‌رو است زیرا دلیل اصلی آن این است که بیشتر منابع بانک‌ها از محل سپرده‌های کوتاه‌مدت تامین مالی می‌شود. علاوه بر این تسهیلات اعطایی بانک‌ها صرف سرمایه‌گذاری در دارایی‌هایی می‌شود که درجه نقدشوندگی نسبتاً پایینی دارند. نقدینگی یا به عبارت صحیح‌تر، حجم پول، مجموع پول و شبه پول است. از آنجا که میزان کالا و خدمات در جامعه محدود است، پس باید میزان نقدینگی به اندازه‌ای باشد که با کالا و خدمات برابری کند.

جدول مقایسه رشد نقدینگی و پایه پولی در دولت‌های نهم و دهم و یازدهم

	دولت نهم			دولت دهم			دولت یازدهم			
	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰	۱۳۹۱		
نقد ینگی	۹۲۱۰	۱۲۸۴۱	۱۶۴۰	۱۹۰۱	۲۳۵۵۸	۲۹۴۸۸	۳۵۴۲۵	۴۶۰۶۹	۵۹۴۷۸	۷۸۲۳۸
	۱۹.۴	۹۹.۴	۲۹۳	۳۶۶	۸۹.۱	۷۴.۲	۵۱.۹	۳۵.۹	۵۳.۵	۴۷.۹
رشد	۳۴.۳	۳۹.۴	۲۷.۷	۱۵.۹	۲۳.۹	۲۵.۱	۲۰.۱	۳۰	۲۹	۳۱
پایه پولی	۲۲۰۵	۲۷۹۹۷	۳۶۵۴	۵۳۹۴	۶۰۳۷۸	۶۸۶۳۹	۷۶۴۵۶	۹۷۵۷۹	۱۱۴۹۴	۱۱۴۷۵
	۴۱.۴	۵.۱	۹۹	۰۵.۹	۴.۲	۸.۱	۸.۵	۵.۱	۳۵.۸	۷۷.۹
رشد	۴۵.۹	۲۶.۹۵	۳۰.۵۵	۴۷.۵۸	۱۱.۹۳	۱۳.۶۸	۱۱.۳۹	۲۷.۶۲	۱۷.۷۹	۱۶.۸۹

(ارقام به میلیارد ریال)، آمار مربوط به پایه پولی سال ۹۳ مختص به آذرماه می‌باشد. (نیلی، ۱۳۹۴: ۴۴)

۱۰- بخش نفت و گاز در دولت خاتمی

یکی از موتورهای اصلی تحرک اقتصاد کشور بخش نفت بوده که در سال‌های حکومت دولت نهم و دهم با مشکلات فراوانی مواجه شده است. تولید نفت خام از سال ۱۳۸۰ تا سال ۱۳۸۴ با روندی افزایشی از حدود ۳/۵ میلیون بشکه در سال ۱۳۸۰ به بیش از ۴ میلیون و ۱۰۰ هزار بشکه در روز در سال ۱۳۸۴ رسید، ولی از سال ۱۳۸۴ کاهش سرمایه‌گذاری در اکتشاف و تولید نفت باعث شد تولید روندی نزولی پیدا کند. صادرات نفت نیز به دلیل افزایش تحریم‌ها با محدودیت‌های زیادی مواجه شد؛ بنابراین یکی از اولویت‌های مهم کنونی دولت بازگرداندن تولید و صادرات نفت به ارقام سال‌های قبل از ۱۳۸۴ است. طی دوران دولت آقای خاتمی به رغم نیاز جدی کشور

^۱ - در این زمینه ن.ک:

De Fazio, Domenica (2019), Human Rights and the International Community, International Studies Journal (ISJ), Spring, PP: 31-41.

به انرژی و اولویت بسیار بالای بهره‌برداری از میداین مشترک هیچ یک از میدان‌های گازی جدید به بهره‌برداری کامل رسیده‌اند و در حال حاضر کشوری که از نظر حجم ذخایر گازی در مرتبه دوم جهانی قرار دارد، برای تامین انرژی داخلی خود نزدیک به ۳۸ میلیارد مترمکعب کسری دارد. از طرفی روابط مالی شرکت ملی پالایش و پخش و شرکت ملی گاز با خزانه و سازمان هدفمندی یاران‌ها شفاف نبوده و برداشت از حساب این شرکت‌ها برای اجرای طرح هدفمندی یارانه‌ها، این شرکت‌ها را با موانعی در تامین منابع مواجه کرده است.

در چنین شرایطی کنار گذاشتن نیروهای با سابقه و متخصص بخش نفت و حذف پیمانکاران بخش خصوصی، حل مشکلات این بخش را هم پیچیده‌تر کرد. علاوه بر این، اعمال تحریم‌ها منجر به عدم دریافت بخش قابل توجهی از درآمد حاصل از فروش نفت خام طی سال‌های گذشته و کاهش سرمایه‌گذاری‌های خارجی شده است. (آرامیان، ۱۳۹۲: ۱۵۳)

۱۱- نتیجه‌گیری

با بررسی رابطه سیاست خارجی دولت خاتمی در بسط مولفه‌های توسعه سیاسی و تأثیرات آن بر نظام بین‌الملل به این نتیجه رسیدیم که سیاست خارجی دولت خاتمی با روش گفتگو و از طریق تعامل فرهنگی، الگویی جدید از روابط میان کشورها ارائه می‌دهد که به صلح پایدار، دوستی ملل و همبستگی متقابل میان کشورها منجر می‌گردد و این امر به نوبه خود اسباب تنش‌زایی و جنگ را در سطح کلان بین‌المللی مرتفع و باب صلح و دوستی در سطح جهان را باز می‌نماید.

نقش پشتوانه مردمی خاتمی و تأکید وی بر عواملی چون آزادی‌های سیاسی، حکومت قانون و ایجاد جامعه مدنی در داخل، از مهمترین شاکله‌های شکل‌گیری توسعه سیاسی در دوره ریاست جمهوری وی است که با تأکید بر سیاست تنش‌زدایی از سوی وی، ساختار سیاسی، فرهنگی و اقتصادی نظام بین‌المللی را متأثر می‌سازد.

سیاست خارجی دولت خاتمی با طرح اسباب گفتگو و مذاکره در راستای گفتمان تنش‌زدایی، برای نخستین بار جمهوری اسلامی را به بازیگری فعال در گستره نظام بین‌المللی مبدل می‌سازد. معنای این سخن آن است که در فضای ابهام آلود پس از جنگ سرد، سیاست تنش‌زدایی و منطق گفتگو و مفاهمه در سطح سیاست‌اعلامی، اجماع جهانی را کسب می‌نماید و بدین وسیله سطح بازیگری کشور ما را از حد پیرو به حد پیشگام در نظام بین‌المللی ارتقا می‌بخشد. غلبه بر حوادث خونبار و دهشت‌زای قرن بیستم فقط با تغییر اساسی در مبانی فکر سیاسی و همچنین

تغییر پارادایم کنونی روابط بین‌الملل و جایگزین کردن آن با طرحی نو مثل گفتگوی تمدن‌ها و فرهنگ‌ها امکان‌پذیر می‌شود که به نوبه خود معادلات بین‌المللی در نظام جهانی را متأثر و متحول می‌سازد. گفتمان تنش زدایی سیاست خارجی دولت خاتمی در راستای توسعه سیاسی به ایجاد موج دموکراسی خواهی در زمینه فعالیت آزادانه احزاب و مطبوعات، حقوق شهروندی و پذیرش طیف‌های مختلف فکری در درون جمهوری اسلامی ایران منجر گردید که به نوبه خویش با تأثیرات مثبتی که بر روابط و نظام بین‌الملل می‌گذارد، به دموکراسی بین‌المللی و میثاق صلح جهانی با تأکید بر پذیرش پلورالیسم فرهنگی منجر می‌گردد.

خاتمی با بکارگیری ادبیات ایجابی توانست بر مفاهیم و انگاره‌های فرهنگی روابط بین‌الملل تأثیرگذار باشد که از جمله آن می‌توان به مواردی چون ترویج فرهنگ مردم سالاری دینی، ترویج فرهنگ استقلال خواهی، تقویت فرهنگ اصلاح طلبی، تقویت فعالیت‌های فکری و گفتگوی بین‌المللی و مهمتر از همه مطرح شدن ادبیات و آموزه‌های دینی در سطح روابط بین‌الملل، اشاره نمود.

با این اوصاف، سیاست خارجی دولت خاتمی با توجه به گفتمان همکاری و مشارکت با اعضای جامعه بین‌المللی به منظور تأمین منافع ملی و با هدف دوری جستن از هرگونه حرکت‌های اختلاف برانگیز و رادیکالی در سطح خارجی، روابط بین‌الملل را در راستای گفتمان دموکراسی خواهی و صلح دوستی که محور اساسی توسعه سیاسی است، متأثر می‌ساخت. گذشته از اینکه سیاست خارجی خاتمی حوزه‌های سیاسی و فرهنگی در عرصه‌های نظام بین‌المللی را متأثر می‌ساخت، تأثیر گفتمان سیاست خارجی خاتمی در راستای رشد مولفه‌های توسعه سیاسی، توانست بر امور اقتصادی بین‌المللی نیز موثر افتد. این امر به نوبه خود فضای مستعدی در جهت ایجاد فعالیت‌های اقتصادی نظام بین‌المللی در بازار اقتصادی ایران فراهم می‌نمود.

منابع فارسی

کتب

- احتشامی، انوشیروان (۱۳۹۰)، سیاست خارجی کشورهای خاورمیانه، ترجمه رحمان قهرمانپور و مرتضی مساح، تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)، چاپ سوم
- ازغندی، علیرضا (۱۳۸۹)، چارچوب‌ها و جهتگیری‌های سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، تهران، نشر قومس، چاپ دوم
- حسینی زاده، سید محمدعلی (۱۳۸۹). اسلام سیاسی در ایران، قم، انتشارات دانشگاه مفید
- حسینی، حسن (۱۳۷۸)، حزب و توسعه سیاسی، تهران، نشر آهن
- خاتمی، سید محمد (۱۳۸۰)، گفتگوی تمدن‌ها، تهران، طرح نو
- خانیکی، هادی (۱۳۸۰)، در جهان گفتگو: بررسی تحولات گفتمانی در پایان قرن بیستم، تهران، انتشارات هرمس
- ذاکریان، مهدی (۱۳۸۰)، ارزیابی سیاست خارجی خاتمی از منظر صاحب نظران، تهران، انتشارات همشهری
- رضانی، روح الله (۱۳۸۱)، چارچوبی تحلیلی برای بررسی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، ترجمه علیرضا طیب، تهران، نشر نی، چاپ دوم
- سلطانی، سید علی اصغر (۱۳۸۴)، قدرت، گفتمان، زبان، تهران، نشر نی
- سلیمانی، رضا (۱۳۸۸)، سیاست خارجی دولت خاتمی: دیپلماسی تنش زدایی و گفتگوی تمدن‌ها (۱۳۷۶-۱۳۸۴)، تهران، نشر کویر
- علی آقابخشی، مینو افشاری، (۱۳۸۳)، فرهنگ علوم سیاسی، تهران، انتشارات چاپار، چاپ ششم
- نیلی، مسعود (۱۳۹۴)، مقایسه عملکرد دولت‌ها در سی سال گذشته، تهران، موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه ریزی آماري
- هیل، کریستوفر (۱۳۸۷)، ماهیت متحول سیاست خارجی، ترجمه علیرضا طیب و وحید بزرگی، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی، چاپ اول

مقالات

- اسدی، بیژن (۱۳۷۹)، ایران و خلیج فارس: سیاست تنش زدایی، گفتگوی تمدن‌ها، مناسبات جدید و صلح و امنیت منطقه، فصلنامه سیاست خارجی، سال چهاردهم، شماره ۴، زمستان

- تاجیک، محمدرضا (۱۳۸۲)، مدرنیسم، پسامدرنیسم و معمای هویت، فصلنامه گفتمان، سال سوم، شماره هفتم
- ..... (۱۳۸۳)، خاتمی، اجتماع و سیاست، فصلنامه آیین، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، شماره ۶، اسفند
- ترابی، طاهره (۱۳۸۹)، تنش زدایی نامتوازن در سیاست خارجی ایران، فصلنامه ژئوپولیتیک، شماره ۳
- سید عباس حسن نیا مقدم و دیگران (۱۳۹۸)، بررسی تطبیقی- تحلیلی گفتمان‌های رقیب در خاورمیانه: مطالعه موردی گفتمان‌های انقلاب اسلامی ایران، اخوانی سکولار ترکیه و سلفی- تکفیری عربستان سعودی، فصلنامه مطالعات بین‌المللی، سال ۱۶، شماره ۳ (۶۳)، زمستان
- خاتمی، سید محمد (۱۳۷۸)، جامعه و انتخابات دیرروز، امروز و فردای ایران در آیین اصلاحات، آیین نوزده و بیست، پژوهشگاه علوم انسانی، زمستان
- حسین دوست محمدی، رضا اختیاری امیری (۱۳۹۸)، توسعه سیاسی؛ بحران مشروعیت و کار- آمدی در ایران و حکمرانی خوب؟، فصلنامه راهبرد سیاسی، سال سوم، شماره ۱۰، پاییز
- ذاکریان، مهدی (۱۳۹۴)، دیدگاه‌ها و رویه‌های متناقض حقوق بشر در ایران پس از انقلاب، فصلنامه مطالعات بین‌المللی، دوره ۱۱، شماره ۴، بهار
- رضایی، علیرضا (۱۳۸۸)، تحلیل سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در پرتو نظریه‌های روابط بین‌الملل، فصلنامه راهبرد، شماره ۱۷، بهار
- زیباکلام، صادق (۱۳۸۴)، با هاشمی رفسنجانی ۸ سال با سید محمد خاتمی، فصلنامه گزارش، شماره ۱۶۲، فروردین
- طباطبایی یزدی، رؤیا (۱۳۹۰)، اشتغال و بیکاری در ایران، نشریه راهبرد، شماره بیستم
- علی بابایی مهر، حسین اسماعیل نسب (۱۳۹۴)، نقش گفتگوی تمدن‌ها در ارتقای حقوق بشر و گسترش صلح، فصلنامه مطالعات بین‌المللی، دوره ۱۱، شماره ۴، پاییز
- قجری، حسین علی (۱۳۸۸)، تحلیلی بر گفتمان سیاسی امام خمینی در انقلاب اسلامی، پژوهشنامه متین، دوره یازدهم، شماره ۴۵
- هادیان، ناصر (۱۳۸۲)، سازه انگاری: از روابط بین‌الملل تا سیاست خارجی، مجله سیاست خارجی، دوره ۱۷، شماره ۴، زمستان

سخنرانی

- سخنرانی سید محمد خاتمی در جمع سیاستمداران و روشنفکران در مجمع گفتگوی

خبرگزاری

- آرامیان، راشل (۱۳۹۲)، **روزهای سخت شاخص‌های کلان**، وبگاه روزنامه شرق، ۱۳ مرداد
- امیدوار، کاوه (۱۳۸۷)، **بنیاد مستضعفان تاجر جدید نفت**، وبگاه بی‌بی‌سی فارسی، ۴ تیر
- رئیس‌زاده، مهدی (۱۳۹۲)، **ریشه رشد تورم**، وبگاه. روزنامه آرمان، ۱۵ مرداد
- طیب‌نیا، علی (۱۳۹۲)، **دولت نهم و دهم اشتباه دهه ۵۰ را تکرار کرد**، وبگاه روزنامه شرق، ۲۷ مرداد
- علیزاده، ابراهیم (۱۳۹۲)، **پول‌های نفت را در بخش‌هایی بلوکه کرده‌اند**، وبگاه. روزنامه آرمان، ۲۰ مرداد
- کاوه مریان، میترا (۱۳۸۷)، **وضعیت آموزش زنان در جمهوری اسلامی ایران**، قسمت اول
۱۳۸۷/۰۴/۳۰، قابل دریافت در:

<http://www.women.org.ir/pages/content.php?id=2370>

English Resources

Book

- Christian Marschall (2003), **Iran's Persian Gulf Policy From Khomeini to Khatami**, Routledge a Curzon
- Wendt, A (1999), **Social Theory of International Politics**, Cambridge: Cambridge University Press.

Article

- De Fazio, Domenica (2019), **Human Rights and the International Community**, International Studies Journal (ISJ), Spring
- Fakhreddin Soltani, & Reza Ekhtiari Amiri, (2010), **Foreign Policy of Iran after Islamic Revolution**, Journal of Politics and Law, Vol 3, No. 2, September: 199-206.
- Nugroho, Ganjar (2008), **Constructivism and International Relations Theories, Japan**, Global a Strategis, Th. II, No.1
- Richard Burt, Olin (2015), **Diplomacy in the Information Age**, Discussion Paper, No 58, Diplomatic studies Programme, University of Leicester.

Site

- HDR_ (2013), **Human development reprt 2013**, Aviliable in: [http:// www. Westinfo. eu/files/HDR_20131.pdf](http://www.Westinfo.eu/files/HDR_20131.pdf), P. 64.
- Kim, Hwajung (2011), **Cultural Diplomacy as the Means of Soft Power in an Information Age**, Available at: www.culturaldiplomacy.org
- Orjita, Aloysius (2001), **Social constructivism in international and the gender dimension**, London: Macmillan and New York press